

**СПОНУКАЛЬНИЙ ТА КАУЗАЛЬНИЙ СПОСОБИ
АКТУАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПНИХ РОЛЕЙ
В АНГЛОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДИСКУРСІ**

О.І. Гридасова, канд. філол. наук (Харків)

Статтю присвячено аналізу спонукального та каузального способів актуалізації стереотипних ролей в англomовному сімейному конфліктному дискурсі з урахуванням таких факторів як тип висловлення, оцінне значення і спосіб його представлення, адресатно-адресатна конфігурація.

Ключові слова: висловлення, каузальний спосіб, оцінка, роль, сімейний конфліктний дискурс, спонукальний спосіб, стереотип.

Е.И. Гридасова. Побудительный и каузальный способ актуализации стереотипных ролей в англоязычном семейном конфликтном дискурсе. Стаття посвящена исследованию побудительного и каузального способов актуализации стереотипных ролей в англоязычном семейном конфликтном дискурсе с учетом таких факторов как тип высказывания, оценочное значение и способ его представления, адресантно-адресатная конфигурация.

Ключевые слова: высказывание, каузальный способ, оценка, побудительный способ, роль, семейный конфликтный дискурс, стереотип.

O.I. Grydasova. Imperative and causative ways of stereotype role actualization in English family conflict discourse. This article focuses on imperative and causative ways employed for the actualization of stereotype roles representation in English family conflict discourse. Such aspects as utterance type, evaluative meaning and the way of its realization, speaker addressee configuration are taken into account.

Key words: causative way, evaluation, family conflict discourse, imperative way, role, stereotype, utterance.

До актуальних проблем сучасного мовознавства належать розробка загальних теоретичних понять дискурсології [15; 16, с. 9; 17, с. 177; та ін.] та вивчення конкретних когнітивно-комунікативних феноменів – дискурсів [9; 18; 20 та ін.].

Об'єктом нашого дослідження є зразки діалогічного спілкування англomовних комунікантів у ситуаціях сімейного конфлікту, що репрезентують англomовний сімейний конфліктний дискурс (АСКД), а його предметом виступають особливості актуалізації стереотипних ролей, носіями яких є учасники сімейного конфлікту.

Вибір об'єкта дослідження зумовлений тим, що суспільство, як складний соціальний організм, живе і розвивається за своїми законами. У ньому, як і в будь-якій соціальній системі, виникають різноманітні конфлікти. Основою виникнення конфліктів у суспільстві є наявність в

ньому соціальних відносин між суб'єктами взаємодії – групами та колективами, сім'ями, націями, класами, державами тощо [14, с. 206].

Однією з основних і найпоширеніших форм конфлікту є сімейні конфлікти. За оцінками спеціалістів у 80-85 % родин відбуваються конфлікти, а у решті виникають суперечки із різних причин [10, с. 283].

Причиною цього, на думку дослідників є те, що родина – це найдавніший інститут людської взаємодії, унікальне явище. Його унікальність, на думку учених, полягає в тому, що декілька людей дуже тісно взаємодіють впродовж тривалого часу, який налічує десятки років, тобто на протязі більшої частини свого життя. У такій системі інтенсивної взаємодії не можуть не виникати суперечки, конфлікти та кризи [1, с. 350]. Емоційна залежність членів сім'ї надзвичайно велика, до того ж часто родини ведуть досить закрите життя, встановлюючи свої власні правила, та не приймають втручання з зовні [19].

Визначаючи сімейні конфлікти як, “протиборство між членами сім'ї на підґрунті зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів ” [10, с. 283], дослідники зосереджують увагу на різних аспектах цієї проблематики як важливого чинника шлюбно-сімейних відносин та функціонування сім'ї.

Сімейне конфліктне спілкування являє собою когнітивно-комунікативний, соціальний та вербальний феномен, оскільки, інтегрує мисленнєвий, комунікативний, соціальний і мовленнєвий аспекти людської діяльності.

Так, обґрунтована мовознавцями наявність *когнітивного* плану дискурсу корелює з позиціями конфліктологів, котрі трактують конфлікт як суб'єктивно-об'єктивний феномен, конструкт людської свідомості [8, с. 75 та ін.].

Наявність *когнітивних основ* та нерозривно пов'язана із цим *соціальна природа* сімейного конфлікту, які є сьогодні доведеними фактами у гуманітарних науках, дають нам підстави стверджувати, що *сімейний конфлікт* являє собою *дискурс*, який визначений трьома базовими параметрами [3] – сферою комунікації (сімейна), характером комунікації (конфліктний) та адресантно-адресатною конфігурацією. Зосереджуючи увагу на останньому, керуємося розумінням ролі як стійкого, нормативно схваленого соціумом *шаблону поведінки*, що репрезентує дії, думки й почуття індивіда та відповідає певній соціальній позиції [11, с. 13; 12, с. 23], і регулюється соціальними правилами участі в діяльності групи [2, с. 137].

Когнітивною основою рольової поведінки вважаємо стереотипне знання, подане *декларативно* – стереотипами-уявленнями, що зберігаються у вигляді кліше свідомості та функціонують як *еталони*, диктують, передбачають набір асоціацій та зумовлюють мовну форму, що їх висловлює, тобто виконують предикативну функцію (*еталон* – це "міра",

"мірило", згідно якого оцінюються ті чи інші феномени, його можливо лише наслідувати, адже сам еталон унікальний [13]) та *процедурально* – стереотипами поведінки які зберігаються в свідомості у вигляді штампів та виступають у ролі *канону*, вони виконують прескриптивну функцію, нав'язуючи певну поведінку (*канон* – це норма, згідно якої здійснюється певна діяльність; канон дозволяє діяти "самостійно", хоча й в заданих межах, в рамках канону можливо "тиражування"; по канону "будують", творять [13]). Стереотипи, що лежать в основі сімейних ролей, охоплюють знання про права та обов'язки членів родини та дії, що відповідають / не відповідають заданим цим знанням очікуванням.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що в АСКД об'єктивовані ролі ДРУЖИНИ (ДОМОГОСПОДАРКА, ВІРНА ПАРТНЕРКА, ПОДРУГА, КОХАНКА, ДІЛОВА ЖІНКА / УСПІШНИЙ ПРОФЕСІОНАЛ); ЧОЛОВІКА (ЗДОБУВАЧ-ГОДУВАЛЬНИК, ВІРНИЙ ПАРТНЕР, ДРУГ, КОХАНЕЦЬ, ДОМОГОСПОДАР), МАТЕРІ (ГОДУВАЛЬНИЦЯ, ВИХОВАТЕЛЬКА, ПОДРУГА); БАТЬКА (ГОДУВАЛЬНИК, ВИХОВАТЕЛЬ, ДРУГ); ДИТИНИ (УТРИМАНЕЦЬ, ВИХОВАНЕЦЬ, ДРУГ) [5; 6; 7].

Зазначені ролі вербально об'єктивуються в АСКД у різні способи, до яких належать:

- *дескриптивно-оцінний* – мовець описує дії носія ролі збіжні / незбіжні із стереотипними знаннями / уявленнями, очікуваннями, вимогами та на цій підставі оцінює його;
- *спонукальний* – мовець спонукає носія ролі до здійснення дій, передбачених стереотипними вимогами, очікуваннями, знаннями / уявленнями;
- *каузальний* – мовець здійснює вербальну дію через бажання / небажання слідувати рольовим вимогам, очікуванням, знанням / уявленнями.

Проведений аналіз свідчить, що за *дескриптивно-оцінного* способу вербальної об'єктивації стереотипних ролей в англomовному сімейному конфліктному дискурсі власне роль позначається її назвою украй рідко, типовим є *експліцитний / імпліцитний* опис дій сумісних / несумісних з рольовими очікуваннями і вимогами; оцінні маркери при цьому є первинними (*експліцитними*), *імпліцитними* (виведеними із змісту висловлювання) чи *нульовими* (виведеними з пресупозиційного фонду суб'єкта дискурсу) [4].

Метою цієї статті є аналіз вербальних засобів, використаних за *спонукального та каузального* способів актуалізації стереотипних ролей в англomовному сімейному конфліктному дискурсі.

За *спонукального* способу актуалізації стереотипних ролей в АСКД у висловленнях, де реалізовані ці ролі, мовець закликає адресата – носія ролі – до виконання рольових вимог.

Спонування може бути *категоричним*, представленим реченням з дієсловом наказового способу. Наприклад, у наступній ситуації об'єктивована роль ДРУЖИНА-ДОМОГОСПОДАРКА: чоловік наказує жінці прокинутися та виконувати свої обов'язки:

(1) – *Dina. Wake up and make a cappuccino. Shake a leg, woman* (26).

В актуалізації стереотипних ролей в АСКД спонування також може бути *некатегоричним*, представленим реченням розповідної (окличної) структури. У них спонування маніфестовано за допомогою значення окремих номінативних одиниць, як правило, модальних дієслів *would* [used in auxiliary function to express a request with which voluntary compliance is expected]; *should* [used in auxiliary function to express obligation, propriety, or expediency; a request in a polite manner or to soften direct statement (21; 22)].

У наступній ситуації, наприклад, об'єктивована роль БАТЬКО-ГОДУВАЛЬНИК. Донька радить батькові прокидатися, адже вже час йти на роботу, але батько не хоче дослухатися до неї:

(2) – *Dad, you would best get up. It's gone eleven!*

– *Piss off, you! Let a man sleep, why don't yer?* (23, с. 293).

В іншому прикладі наявна реалізація ролі БАТЬКО-ДРУГ. Конфлікт між подружжям спричинило негідне ставлення чоловіка до їх майбутніх родичів (батьків нареченого їхньої доньки), дружина наполягає на тому, що він має вибачитися перед сватами, бо така поведінка є недружньою по відношенню до доньки:

(3) – *Jack, you promised you would behave yourself. What you said to them was really hurtful. I think you should go up there and apologize.*

– *I'm not going to apologize to them – he said angrily* (26).

За спонукального способу вербалізації стереотипних ролей в АСКД, незалежно від категоричності / некатегоричності, оцінка представлена *нульовими* маркерами, оскільки первинні чи вторинні маркери у цьому випадку не є необхідними: саме спонукальне висловлення пресупонує, що з погляду суб'єкта-мовця, дія, до якої він спонукає іншого, кореспондує з позитивним оцінним значенням, бо волюнтаривна модальність корелює з аксіологічною: те, що бажане, – добре; те, що небажане, – погано.

Каузальний спосіб актуалізації ролей в АСКД полягає, як то вже зазначалося, у здійсненні суб'єктом-носієм ролі, вербальних дій зумовлених рольовими вимогами. Ці вербальні дії представлені висловленнями різного типу (згоди / незгоди, поради, заборони тощо), репрезентовані реченнями спонукальної та розповідної структури. Так, у прикладі (4) об'єктивована роль МАТИ-ВИХОВАТЕЛЯ: мати забороняє доньці-підлітку бачитися з коханцем й наказує їй повернутися, керуючись правами ролі; у цьому прикладі об'єктивована і

роль ДИТИНА-ВИХОВАНЕЦЬ: донька грубо відповідає матері та йде геть, незважаючи на заборону, що суперечить передбаченим ролю обов'язкам:

(4) – Darcy, I forbid you to see him.

– *Mother. It was a mistake.*

– *What about Paris?*

– Mother, shut up!

– Darcy, you come back here! (24).

У цьому прикладі висловлення, що актуалізують зазначені ролі представлені спонукальними реченнями.

У наступному прикладі конфлікт виникає через те, що батько користуючись правами ролі, втручається у особисте життя доньки та забороняє їй одружуватися з її нареченим:

(5) – That's it, we're going home. The wedding is off.

– *What? Dad, what are you talking about?* (26).

Роль БАТЬКО-ВИХОВАТЕЛЯ у цій ситуації реалізована висловленнями, що формально представленні реченнями розповідної структури, проте у функціональному аспекті є спонукальними: стверджуючи, що вони йдуть додому і весілля скасовується, батько фактично наказує доньці йти геть і не виходити заміж.

У наступному прикладі, конфлікт виникає через надмірну, на погляд сина, опіку матері та її втручання в його особисте життя:

(6) – That's it. You're driving me nuts, Ma. Really. I've had lots of girlfriends. I don't understand why this one is any different.

– *I know you don't* (25).

Тут роль ДИТИНА-ВИХОВАНЕЦЬ омовлена шляхом здійснення вербальної дії, яка суперечить рольовим вимогам (замість того, щоб дослухатися до порад матері син каже, що сам знає, що робити); висловлення які об'єктивують цю роль, є висловленнями незгоди, формально представленими реченнями розповідної структури.

Таким чином, за каузального способу оцінні маркери, що містять висловлення-об'єктиватори стереотипних ролей, є також **нульовими**. При цьому, пресупозиційне виведення оцінного значення ґрунтується на знаннях / уявленнях суб'єктів дискурсу про поняттєвий зміст та еталонну природу ролей і прескриптивну функцію еталону: дії суб'єкта, що відповідають прескрипціям ґрунтуються на позитивній оцінці; дії, здійснювані всупереч цим прескрипціям – негативну.

Отже, за допомогою експлікатур, імплікатур та пресупозицій у висловленнях, де вербалізовані стереотипні ролі, в АСКД виражається не лише позитивна / негативна оцінка себе / іншого, але й оцінка поняттєвого змісту цих ролей, яка формує їх аксіологічний зміст.

Викладене дає підстави дійти висновку, що спонукальний та каузальні способи актуалізації стереотипних ролей в АСКД є різними по таких параметрах:

- за спонукального способу мовець об'єктивує роль іншого (ТИ-РОЛЬ), а за каузального – власну роль (Я-РОЛЬ); різниця адресантно-адресатних конфігурацій при цьому кореспондує з відмінностями ментального плану (ендо-/екзостереотипами);
- за спонукального способу стереотипні ролі актуалізовані спонукальними висловленнями; за каузального – висловленнями різних типів;
- спонукальний спосіб актуалізації стереотипних ролей пресупонує позитивну оцінку стереотипного знання про роль суб'єктом-мовцем; каузальний спосіб – позитивну / негативну оцінку.

Перспективою роботи є виявлення кореляцій між ролями, актуалізованими в АСКД, та способами їх актуалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я. Конфликтология : [учебник для вузов] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 591 с.
2. Белл Р. Т. Социоллингвистика. Цели, методы, проблемы / Белл Р. Т. – М. : Междунар. отн., 1980. – 318 с.
3. Белова А. Д. Поняття "стиль", "жанр", "дискурс", "текст" у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Іноземна філологія. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – Вип. 32. – С. 11-14.
4. Гридасова О. І. Дескриптивно-оцінний спосіб вербальної об'єктивації стереотипних ролей в англomовному сімейному конфліктному дискурсі / О. І. Гридасова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 867. – С. 20-25.
5. Гридасова О. І. Інвентар стереотипних ролей БАТЬКО / МАТИ / ДИТИНА в англomовному сімейному конфліктному дискурсі / О. І. Гридасова // Культура народів Причорномор'я : науч. журнал. – 2009. – Т. 1, № 168. – С. 190-193.
6. Гридасова О. І. Способи вербальної об'єктивації стереотипних ролей ДРУЖИНИ в англomовному сімейному конфліктному дискурсі / О. І. Гридасова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2009. – № 45. – С. 148-151.
7. Гридасова О. І. Способи вербальної об'єктивації стереотипних ролей ЧОЛОВІКА в англomовному сімейному конфліктному дискурсі / О. І. Гридасова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2009. – № 47. – С. 202-206.
8. Гришина Н. В. Психология конфликта : [хрестоматия] / Гришина Н. В. ; [сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной]. – [2-е изд., доп.]. – СПб. : Питер, 2008. –

С. 74-77. 9. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. І. С. Шевченко]. – Харків : Константа, 2005. – 356 с. 10. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / Емельянов С. М. – СПб. : Питер, 2003. – 400 с. 11. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик В. И. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с. 12. Кон И. С. Социология личности / Кон И. С. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1967. – 383 с. 13. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : [лекціонний курс] / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 283 с. 14. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : [навч. посібник] / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 416 с. 15. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. 16. Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. І. Морозова. – К., 2008. – 32 с. 17. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ / [Рук. проекта – О. Ф. Русакова, А. Е. Спасский]. – Екатеринбург : Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006. – 177 с. – (Серия «Дискурсология»). 18. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс как когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. І. С. Шевченко]. – Харків : Константа, 2005. – С. 105-117. 19. Torfing J. Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challengers / J. Torfing // Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance. Palgrave Macmillan, 2005. – 384 p. 20. Malek C. Family Conflict [Electronic resource] / Malek C. // Conflict Research Consortium University of Colorado. – Режим доступу : http://www.crinform.org/CK_Essays/ck_family_conflict.jsp. 21. Heinle's Newbury House Dictionary of American English [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://nhd.heinle.com/Home.aspx>. 22. Merriam-Webster dictionary [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/netdict.htm>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. Cox J. Looking back / Cox J. – Polmont, Stirlingshire : Palimpsest Book Production Limited, 2005. – 436 p. 24. For keeps, by Denise DeClue, Tim Kazurinsky [Electronic resource]. – 1988. – Режим доступу : <http://www.opensubtitles.org/en/subtitles/3445870/for-keeps-en>. – назва з титул. екрану. 25. In the bedroom, by Rob Festinger, Todd Field [Electronic resource]. – 2001. – Режим доступу : http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/i/in-the-bedroom-script-transcript.html. – назва з титул. екрану. 26. Meet the Fockers, by Jim Herzfeld, John Hamburg [Electronic resource]. – К. : тов. «Музичний центр», 2005 – DVD диск, цв. – назва з титул. екрану.